

DOPRINOS LJUDEVITA GAJA ŠIRENJU ILIRSTVA U DALMACIJI

Stijepo Obad, Zadar

I.

Do ilirskog pokreta Dalmacija je gospodarski i duhovno više povezana s Apeninskim poluotokom nego gravitacionim slavenskim zaleđem. Poslije Bečkog kongresa Dalmacija s Istrom, Trstom i sjevernom Italijom čini jednu neprekinutu cjelinu, u okviru koje se uglavnom kreću interesi dalmatinskih trgovaca, pomoraca i intelektualaca. Zaostala gradska privreda nije mogla podmiriti potrebe pučanstva,¹ te je bila upućena na manufakturnu i kolonijalnu robu iz talijanskih jadranskih gradova. Pod utjecajem talijanskog jezika, dnevnih listova, knjiga, kazališnih družina iz Italije, putnika, studenata školovanih na talijanskoj i zapadnoevropskoj kulturnoj baštini, trgovačkih, rodbinskih, prijateljskih i drugih veza dalmatinsko građanstvo se postepeno otuđivalo od svog slavenskog korijena.² Liberalni dio toga građanstva pozdravlja napuljsku revoluciju³ (1820) i solidarizira se sa srpanjskim događajima u Parizu i Italiji 1830. i 1831. godine.⁴

Prva dva desetljeća austrijske okupacije trgovačke i duhovne veze s bankom Hrvatskom su tako reći nikakve. Protiv slavenske većine u Dalmaciji austrijske vlasti su pomagale talijansku manjinu, a njezin jezik umjesto njemačkog postaje službeni i dominirajući u upravi, školstvu i sudstvu.⁵ Mnogo

¹ *Historijski arhiv Zadar*, Presidijalni spisi Namjesništva (dalje HaZdr, PSN) sv. 92 fasc. 1, br. $\frac{965}{pp.}$ od 30. VI 1827; PSN, kat. IV br. $\frac{281}{p.}$, $\frac{335}{p.}$, $\frac{130}{p.}$, i $\frac{91}{p.}$ 1830; PSN, kat. $\frac{V}{I}$ sv. 116 fasc. 3, br. $\frac{935}{p.}$ od 25. VI 1830; PSN, sv. 114 kat. II br. $\frac{118}{p.}$ od 30. I 1830.

² M. Zorić, Romantični pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 357, Zagreb 1971, 355—357.

³ S. Obad, Napuljska revolucija u očima dalmatinskih pomoraca, *Pomorski zbornik* 8, Zadar 1970, 727—736.

⁴ Š. Peričić, Kako se je Srpanjska revolucija odrazila u Dalmaciji, *Zadarska revija* 6, Zadar 1966, 507—512.

⁵ G. Novak, *Prošlost Dalmacije II*, Zagreb 1944, 322—325.

se više tiska na talijanskom nego na hrvatskom jeziku. Kako je Dalmacija politički odvojena od banske Hrvatske, dalmatinski Hrvati su 1817., prema podacima Franje Dragičevića, tražili da budu u sastavu Ugarske, odnosno Hrvatske, ali je za sada tu vijest teško potkrijepiti drugim izvorima.⁶ Činjenica je da dalmatinsko građanstvo ostaje gluho na inicijative u pitanju sjedinjenja koje su se čule u hrvatskom i zajedničkom saboru u Požunu poslije 1825. godine.⁷ Nakon francuske Srpanjske revolucije dolazi do nacionalnog buđenja u banskoj Hrvatskoj, pa se svakako u vezi s tim i u Dalmaciji govori o sjedinjenju s »ugarskim pokrajinama.«⁸

U to doba u Dalmaciji oživljava tradicionalno dalmatinsko ime koje ističu slavodalmati i italodalmati. Gaji se dalmatinsko rodoljublje, dalmatinstvo, kulturna baština i zagovara autonomija.⁹ Austrijske vlasti forsiraju dalmatinstvo preko administrativno-upravnog aparata iz političkih razloga. Otpor dalmatinskom imenu javlja se kod Dubrovčana i Bokelja koji se ponose svojim regionalnim imenima, tim više, što dalmatinsko ime nameće tuđinska vlast i odnarođeni dio građanstva iz primorskih gradova. Tako se stvarao umjetni antagonizam između Dubrovčana i Bokelja s jedne i ostalih Dalmatinaca s druge strane. Taj antagonizam očitovao se prema odnarođenim dalmatinskim Hrvatima i Talijanima, li ne i prema onima koji su slavenski i hrvatski osjećali što se lijepo može vidjeti u vrijeme ilirskog pokreta i četrdesetosme.¹⁰

Pored pokrajinskih, regionalnih i mnoštva širih i užih mjesnih imena izdvajaju se dva genetička hrvatsko i srpsko. Hrvatsko ime živi u narodu,¹¹ ali zbog višestoljetna odvojena života od banovinskih Hrvata, tuđinskog utjecaja, ukorijenjenog provincijalizma, internacionalnog obilježja crkve, smišljena odnarođivanja oslabila je spoznaja o jedinstvu dalmatinskih i banovinskih Hrvata, te je dalmatinsko ime stoljećima potiskivalo hrvatsko.

Srpsko ime više se spominje, osobito u Boki zahvaljujući nacionalnom obilježju pravoslavne crkve, ugroženosti od katoličke Austrije, čitanju Vukovih djela, srpskih listova i časopisa na koje je bio preplaćen velik broj dalmatinskih Srba.¹² U prvoj fazi utemeljenja moderne hrvatske i srpske nacije još nisu raščišćeni pojmovi niti izgrađeni kriteriji za nacionalno određenje. Prirodni razvitak pomutila je slavistička znanost poistovećujući jezik s nacionalnošću, naime izvođeci nacionalnu iz jezične pripadnosti.¹³

⁶ S. Antoljak, *Miscellanea croatica et macedonica* 2, *Godišen zbornik* 14, Skopje 1962, 93—97.

⁷ F. Šišić, *Hrvatska povijest* III, Zagreb 1913, 132; isti, Kako je postao današnji geografski pojam Dalmacije i pitanje sjedinjenja s Hrvatskom, *Jadranska biblioteka* sv. 4, Beograd 1937, 30.

⁸ Zorić, *Romantički pisci*, 354 bilj. 5.

⁹ Isto, 357—364; V. Foretić, *Prva faza Hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (do sredine 19. stoljeća)*, *Kolo* 8/9/10, Zagreb 1966, 164; S. Obad, *Geneza autonomastva*, *Vidik* 32—33, Split 1971, 2—4.

¹⁰ S. Obad, *Narodnoprporodno gibanje u Dubrovniku i Boki kotorskoj 1860/1861. godine*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti* 4, Zadar 1972, 154.

¹¹ Novak n. dj., 326, 327.

¹² S. Obad, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji 1848—1849. godine*, *Jugoslavenski istorijski časopis* 4, Beograd 1969, 62, 63.

¹³ J. Šidak, *Južnoslavenska ideja u ilirskom pokretu*, *Jugoslavenski istorijski časopis* 3, Beograd 1963, 32, 33.

Ilirsko sjeme palo je na neplodno dalmatinsko tlo. U početku ilirske ideje nisu naišle na jači odjek uglavnom poradi jezičnog i pravopisnog pitanja, sumnjičava stava austrijskih vlasti i neprobuđene nacionalne svijesti. Italodalmati odbacuju ilirski pokret a limine, oduševljavaju se talijanskim risorgimentom i zapadnoevropskim liberalizmom i dalje ostaju Dalmatinci talijanskog podrijetla i zagovaraju autonomiju Dalmacije. Ilirsku ideju prihvaćaju neki slavodalmati i oni kojima je na srcu ležalo ilirsko približavanje.

Među ilirskim prvcima svakako je širenju ilirstva najviše pridonio Ljudevit Gaj.¹⁴ U ranoj mladosti kajkavac Gaj spoznaje: »da dalmatinski Hrvati mnogo ljepše hrvatski govore od zagorskih i Krapinskih«. ¹⁵ Gaj prihvaća dalmatinsko ime kao pokrajinsko,¹⁶ i ne zamjenjuje ga hrvatskim (horvatskim) koje je najviše u upotrebi na kajkavskom području.¹⁷ U svojoj davoriji »Slavoglasje iz Zagorja« on se nada da će se uz Slavonce i Dalmatinci »sinovi jedne domovine« povezati s »Horvatima«, jer čine »složeno kraljevstvo vu jednom troje — Trojjeden v pravicah, v krvi brat«. ¹⁸ Gaj je znao da su Dalmatinci katoličke vjere genetički Hrvati, a o tome svjedoče njegove riječi u pjesmi »Horvatov sloga i zjedinenje«¹⁹ kada kaže da su u kolu »vsi Horvati stare države« pa tako i oni iz Dalmacije. Ta popularna budnica bolje poznata po svojim prvim stihovima »Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo« pjevala se i u Dalmaciji.²⁰ U »Oglasu« za pretplatu na »Novine horvatske« i »Danicu Horvatsku, Slavonsku i Dalmatinsku« (1834) uz druge južne Slavene poziva Dalmatince i Dubrovčane,²¹ a u »Proglasu« (1835) kada spominje južnoslavenske zemlje navodi Dalmaciju i Dubrovnik.²² Zanimljivo je da Gaj ne spominje posebno Boku i Bosnelje; to bi značilo da ih ubraja u Dalmatince.

Prema pristupačnim pismima prve pisane veze Gaja s dalmatinskim Hrvatima od pera javljaju se 1834. godine. Prvi se javio Dubrovčanin Antun Kaznačić, ranije poznat kao mason.²³ Kaznačić piše Gaju i šalje mu narodnu pjesmu »Sidila moma kraj mora«,²⁴ koju je Đuro Ferić preveo na latinski, a M. F. Galjuf na talijanski i latinski. Gajev »Oglas« (1834) potakao je Josipa Grubišića²⁵ iz Orebića na poluotoku Pelješcu i Stipana Ivićevića iz Makarske, ranije karbo-

¹⁴ Š. Urlić, Pabirci o Ljudevitu Gaju po dalmatinskim listovima i kalendara u ilirskog doba, Zadar 1909; R. Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1968, 65—72, 111—118.

¹⁵ V. Deželić, Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828—1850), Građa za povijest književnosti Hrvatske 6, Zagreb 1909, XII, (dalje: Građa 6).

¹⁶ *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* br. 34 od 29. VIII 1835, 234—236. (Lj. Gaj, »Naš narod«).

¹⁷ Šidak, Južnoslavenska ideja, 32—33.

¹⁸ F. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832), Građa za povijest književnosti Hrvatske XII Zagreb 1933, 267.

¹⁹ *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* br. 5 od 7. I 1835.

²⁰ Antoljak, n. dj. 164.

²¹ *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* 1835. (Oglasz od 24. X 1834).

²² *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* 1835. (Proglas od 5. XII 1835).

²³ *HaZdr*, PSN 1814 (popis masona u Dubrovniku) i PSN br. $\frac{12}{9}$ 1 21.

²⁴ J. Horvat—J. Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Građa 26, Zagreb 1956, 244—246.

²⁵ Građa 26, 181. (J. Grubišić Lj. Gaju 11. IV 1835). Vidi Nikola Z. Bjelovučić, Povijest poluotoka Rata ili Pelješca, Split 1921, 174.

nara,²⁶ na suradnju. Grubišić hvali Gajev članak o pravopisnoj reformi u Danici i nagovara ga na dalji rad riječima: »Udri daklen i viči jako brez pristanka i tvoj trud nechie biti brez plate.« Grubišić je širio ilirsku ideju na Pelješcu.²⁷ Drugi Gajev pristaša Stipan Ivićević odmah se pretplatio na Novine i Danicu i poslao Gaju dvije pjesme i obećanje za suradnju.²⁸ Ivićević nije za promjene u pravopisu, stoga moli Gaja da zadrži njegovo »slovosloxxje.« Ivićević je imao namjeru pisati »svarhu opchienoga razloxitoga slavosloxxja« i poslati Gaju« ako tko budeš; za da ko umio bude boglie iznese svitlost na dvor za da bude jedno sunze, i jedan zrak.« U nastavku pisma Ivićević kaže: »Akoti nije ugodna moja radja, buditi ugodna moja xelja, u kojojje iskra one vatre iste koja tvoju xexe i razpaljuje.«²⁹

Prvoj ilirskoj trojci pridružuje se Antun Rocci, Pijerko, Bunić, Božidar Petranović, Špiro Popović, Andrija Stazić, Medo Pucić i drugi. Ponajviše oni su »iliri iz Dubrovnika« ili »iliri iz Dalmacije«, ali se rijetko javljaju u Novinama i Danici. Neki među njima su poslali priloge, ali ovi nisu došli u obzir za tiskanje. Svakako najviše priloga je iz Dubrovnika. Od sama početka Gaj je pridobio istaknutije Dubrovčane uzevši dubrovačko književno blago »od četerdeset i više izvernih (klasičnih) spisateljah Parnasa Ilirskog iz stare ilirske Atene — Dubrovnika«³⁰ za podlogu na kojoj se gradila nova hrvatska književnost.

Koliko je Gaj cijenio staru hrvatsku kulturnu baštinu u Dubrovniku i ostaloj Dalmaciji vidi se iz ovih njegovih riječi: »U Dalmaciji staroj posestrimi našoj, još i danas zjenici očiju, naših, najprvo nam na jug luč prosvjete obilnije prosinu. Na stari Dubrovnik, Athen naš i sjedište, do skora, muza naših, i dan danas svi se s ponosom obaziremo, njemu mi i Dalmaciji veli dug dugujemo. Tko god se igda Gundulićem, Đorđićem, Palmotićem, Kanavelovićem itd. naslađivao, priznati mu je, da skoro sve što je il u jeziku našem čista i jezgrovita il u misli zdrava i uznosita, da je to iz tih bogatih rudina ponajviše iskopano.«³¹

Gaj je prvih godina ilirskog pokreta pokazao veliko zanimanje za Dalmaciju, osobito za dubrovačku kulturnu baštinu.^{31a} Pored književnih priloga njegova Danica je 1838. donijela »kratko opisanje Boke Kotorske«,³² »Geografičko-statistički pregled Dalmacie« (1839),³³ »Dopis domorodnoga putnika iz Dalmacie (1839)«.³⁴ Iz Gajeva pera povremeno je izlazio pregled onoga što se tiska u

²⁶ *HaZdr*, PSN br. $\frac{1355}{p. p.}$ 1820 i PSN br. $\frac{17}{9}$ 1834.

²⁷ Nikola Z. Bjelovučić, n. dj. 174.

²⁸ *Knjižnica Franjevačkog samostana u Sinju*, Rkp. fasc. XXXII, 1.

²⁹ Zahvaljujem prof. Josipu Soldi koji mi je prepisao ovo pismo u knjižnici *Franjevačkog samostana u Sinju*.

³⁰ *Danica ilirska* br. 49 od 3. XII 1836.

³¹ Prema D. Sirovici, *Odjeci, učinci i posljedice ilirskog pokreta u Dalmaciji*, *Samouprava* br. 205, 206 i 209 1936.

^{31a} Povodom 200-obljetnice smrti Ivana Gundulića u crkvi sv. Katarine u Zagrebu Pavao Štoos održao je svečani govor. Proslava u Zagrebu imala je političko obilježje, to je bio još jedan znak približavanja Zagreba i Dubrovnika *Danica ilirska* br. 51 i 52 1838).

³² *Danica ilirska* br. 37, 38 i 39 1838.

³³ *Danica ilirska* br. 23, 24, 25 i 26 1839.

³⁴ *Danica ilirska* br. 35, 38, 44, 48 1839.

Dalmaciji. Time je on htio bolje upoznati hrvatsku i ostalu južnoslavensku javnost s Dalmacijom. Posebno je zanimljiv opis putovanja saksonskog kralja Alberta³⁵ koji je (1838) obišao Dalmaciju, te opisao Zadar, Šibenik, Krku, Split, cetinsku krajinu, makarsko primorje, Neretvu, Dubrovnik i Boku. Tu se nalazi opis sinjske alke koju je kralj vidio u Sinju, što pokazuje da je Gaj imao interes za tu vitešku igru.

Proces odnarođivanja, osobito mladog naraštaja, vršio se na razne načine preko škola ponajviše. Najjače otuđivanje zahvatilo je primorske gradove, manje Dalmatinsku Zagoru, Dubrovnik i Boku Kotorsku. O tome nam svjedoči razgovor između Dubrovčanina i Dalmatinca u Zadru (1837) od Antuna Kaznačića.³⁶ Slijedeće godine prošao je kroz primorje Gajev emisar Stjepan Herkalović i zabilježio slijedeće: »[...] — a čujemo u svakom ponešto uzvišenom društvu jezik italijanski — kod prostoga puka naš ilirički kod činovnika latinski, kod ono malo plemića izvan talijanskoga i franceski, osim toga znadese ponajviše i nječki;«³⁷

Poznavajući dalmatinske prilike Šibenčanin Špiro Popović (1839) osuđuje prihvaćanje talijanštine i utvrđuje da je zavladao nacionalno mrtvilo³⁸ zbog nedovoljno razvijene narodne svijesti. Dubrovčanin Antun Rocci nije prihvatio takvu ocjenu za Dubrovnik, pa je Popoviću pored ostalog odgovorio: »Ne spimo svi, ne spimo! . . . Nut ima, ako ništa, jedan grad, u kom se bez prestanka bdie varh svoga jezika, odkad se je parvi put probudio, u vréme, kad mnogi puci nijesu ni znali, što hoće rêt probuđen«. »Dubrovnik ne samo ne misli ostati nazada, nego da jur odavna čeka, da ga svoja bratja dostignu, bratja, kâ su nazbilj spâli kad je on stanovito naprédovao, kako je slavno počeo.«³⁹

Ivan Trnski je 1839. posjetio Dalmaciju da bi pridobio Dalmatince za Gajev pravopis. Trnski je preporučio Gaju da bi ponovo trebalo upraviti poziv Dalmatincima. Među dalmatinskim ilircima na njega je najjači dojam ostavio A. Kaznačić koga Gaju ovako opisuje: »... morali biste toga staroga Dubrovčanina vidjeti, kako sad ovu sad onu knjigu, sad ovi sad oni rukopis iztraživaše, kako se zaista o svakom prizrenju samom razgovaraše.« — »On je zauzet za uvedenje našeg pravopisa. Želi sastanak svih ilirskih učenjaka, da uglave pravopis.«⁴⁰

Gaj je 1835. odredio postojanje Slovenaca, Srba, Bugara, zatim prema regionalnoj pripadnosti Horvata, Slavonaca, Dalmatina, Bošnjaka i Crnogoraca. Četiri godine kasnije Gaj je razradio ilirsku ideju koja je obuhvatila

³⁵ *Danica ilirska* br. 35 i 36 1838. (»Putovanje kralja Saksonskoga iz Tersta u Dalmaciju). Vidi: J. Milović, Posjeta kralja Saksonskoga Fridriha Augusta vladici Radi 1838., *Istorijski zapisi* 3, 1949, sv. 1—2, 50—61.

³⁶ *Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu* XV-21/B I 4.

³⁷ Građa 26, 207 (S. Herkalović Lj. Gaju 16. XII 1838).

³⁸ *Danica ilirska* br. 3 od 19. I 1839. (Š. Popović, Nêkoliko slovah bratji ilirsko-slavjanskoj u Dalmaciji).

³⁹ *Danica ilirska* br. 10 od 9. III 1839. (A. Rocci, Dopis iz Dalmacie. »Odgovor na nêkoliko slovah bratji ilirsko-slavjanskoj u Dalmaciji« 39, 40). Vidi pismo A. Kaznačića S. Vrazu od 23. IX 1839. *Nacionalna sveučilišna biblioteka Zagreb* (dalje NSBZ) R 3981. Usp. F. Ilešić, Dubrovčanin ilirac Antun Rocci, *Zbornik u čast Milana Rešetara*, Dubrovnik 1931, 354.

⁴⁰ Građa 6, 268 (I. Trnski Lj. Gaju 10. X 1839).

Južne Slavene, te je osnovne misli najprije iznio B. Petranoviću⁴¹ nekoliko mjeseci prije nego je to objavio u »Proglasu.« Prema Gaju zagrebački ilirci ne čine nikakve razlike između »Vendah, Serbah i Hrvatah već da sve uskup u jedno kolo *ilirsko* zovemo.« U nastavku Gaj moli Petranovića za slogu i »da sva tri imena kao *tres species* a ime *ilirsko* kao *genus generum* s nami jednako smatrate.« Da bi bolje objasnio svoju misao Gaj dodaje: »Nije namjera *specialna* imena ukinut nego samo pod *generalnim* imenom sjediniti, nije namjera posebne šibe slomiti, već sve u jednu herpu svezati, da takovu rukovět tudjina tako lahko neslomi kako šibu po šibu. Ako hoćemo, da imamo jedan književni jezik, jedno knjižestvo, treba da za knjižestvo primimo naše na slavjanskom jugu najstarije i svim shodno ime.«⁴²

Ove i druge misli — npr. da svatko drži svoju vjeru — jako su djelovale na Petranovića, te je mnogim Gajevim »obožateljima« u Dalmaciji pročitao pismo »i svi su ti mnjenja da ste vi jedan od najpohvaljedostojnih najnekoristoljubivih, domorodaca. Vaše slavne trude svaki slavenski Dalmatin dostojno cjeni i uvažava i uvjereni budite, da će nastojanja vaša i u primorju našem liepe plode i do skoro prinieti. Vi se slobodno na naše spomoženje oslonite; gotovi smo u svemu stopama vašim sljedovati. Čitao sam s uveselenijem ono vaše umno razloženje u pismu k meni o imenu *Ilir*. Ja sam s vami o tom jedne misli.«⁴³

Među rijetkim dalmatinskim Srbima Petranović je prihvatio ilirstvo i nastojao ga proširiti među dalmatinskim Hrvatima. On se zalaže »da dēci ilirsko odgojenje damo.«⁴⁴ On je za zajednički književni jezik koji će Hrvate i Srbe« da medjusobno veže.«⁴⁵ S obzirom da mali broj osoba u Dalmaciji poznaje Gajev pravopis on preporučuje da »zemljaci zapadne cerkve pravopisanje (ortografija) Ilirski Horvata upotrebljuju.«⁴⁶ Petranović je pokušavao uskladiti ilirizam i srpstvo držeći se Gajeva tumačenja imena Ilir. On moli Gaja za pjesmu koju će tiskati u srpsko-dalmatinskom magazinu ćirilicom i Gajevim pravopisom sa svrhom da pozove Dalmatince »da se probude i narod-

⁴¹ NSBZ, R 4702 (Pismo Lj. Gaja B. Petranoviću od 30. III 1839). Usp. Proglas u *Danici ilirskoj* br. 47 od 23. XI 1839. Vidi J. Š i d a k, Hrvatski narodni preporod — ideje i problemi, *Kolo* br. 8/9/10, Zagreb 1966, 140, 141.

⁴² Na i. mj.

⁴³ Građa 6, 154, 155. (B. Petranović Lj. Gaju 13. V 1839).

⁴⁴ *Danica ilirska* br. 7 od 16. II 1839.

Izvorni tekst nalazi se u *Historijskom arhivu u Zadru* u fondu Razni spisi Namjesništva br. 45 od ¹⁹/₁₀ 1838. pod naslovom: »Njekolike rječi dalmatinskim Ilirima (Srblijima) prilikom nove godine 1839 od jednog domorodca T. Petranović.« Rukopis je cenzuriran i tiskan dvostupačno ćirilicom i latinicom u obliku knjižice kod braće Battara u Zadru. Naslov na ćirilici glasi: »Njekolike rječi dalmatinskim Srblijima prilikom nove 1839 godine od jednog domorodca. Dr P.« Naslov na latinici stoji ovako: »Njekolike rječi dalmatinskim ilirima (Serbljima) prilikom nove 1839 godine od jednog domorodca. Dr P.« Navedeni tekst Petranović je poslao Gaju koji ga je objavio u *Danici* pod naslovom: »Njekoliko rēčih dalmatinskim Ilirom prilikom nove 1839 godine od jednog domorodca. Dr Petranović, Ilir iz Dalmacije.«

⁴⁵ *Danica ilirska* br. 7 od 16. II 1839.

⁴⁶ T. Petranović, Njekolike rječi dalmatinskim ilirima (Serbljima) prilikom nove 1839 godine od jednog domorodca, Zadar 1838, 3.

nost bolje uvažavati počnu. So tim Gospodine i prijatelju! mnogo bi dobra učinili ovome narodu.«⁴⁷

Gajeva Danica i Novine čitali su se u Dalmaciji, a u Dubrovniku i Šibeniku ponajviše. Zaslugom Petranovića kavanar Fontana u Šibeniku držao je novine i kod njega su se sastajali pristaše pokreta i raspravljali »o Jeziku, narodu, književstvu itd.«⁴⁸ Pod šibenskim dojmom Petranović je pisao Gaju (1840): »Samo da amo dođete, pa da vidite koliko je Vaša Danica i Novine čuda među Rimske crkve Ilirima počinila.« Oni — kako Deželić prenosi Petranovićevo pisanje, »rado ime Ilir primaju, ne tako istočne crkve Iliri, al se (Petranović; S. O.) nada da će i ovi upoznati jednom rodoljubnu namjeru Gajevu.«⁴⁹

Gaj je ocijenio da bi iz više razloga bilo korisno posjetiti Dalmaciju. Na to su ga uputili P. Bunić, I. Trnski, A. Stazić i B. Petranović. U pratnji prof. Antuna Mažuranića u svibnju i lipnju 1841.⁵⁰ susreo se u Dalmaciji s Vukom Karadžićem i dvojicom Rusa, tajnim savjetnikom D. Kneževićem i dvorskim savjetnikom N. Nadežinom. Prema izvještajima Direkciji policije i Predsjedništvu Namjesništva u Zadru zna se koja su mjesta posjetili, gdje su se duže i kraće zadržavali, kojim su se sredstvima prevozili, s kim su i što razgovarali, poklanjali i dobili na poklon.

Najprije su stigli u Obrovac iz Like kolima. Tu su se našli s Vukom Karadžićem i Rusima, šetali uz obalu i trgom, ručali u gostionici S. Simića razgovarali s njim o beznačajnim stvarima, nisu dijelili propagandni materijal, niti su ostavili neki jači dojam i tako poslije nekoliko sati zadržavanja nastavili put ličkim kolima prema Zadru.

Gaj i Mažuranić zadržali su se u Zadru tri dana. Vuk i Rusi produžili su kopnom prema Šibeniku.⁵¹ S urednim ispravama, putnicom⁵² i preporukom zagrebačkog kaptola⁵³ i grofa Nugenta⁵⁴ Gaj se predstavio Namjesniku, zatim se susreo s njegovim ađutantom Josipom Jelačićem. Od namjesnika G. A. Turszskog dobili su Javnu zapovijed⁵⁵ da mogu nesmetano putovati po Dalmaciji. Gaj je u Zadru podijelio Štoosovu pjesmu »Poziv u kolo ilirsko,«⁵⁶ prijevod putopisa saksonskog kralja po Dalmaciji i najavu svoga ilirskog rječnika.⁵⁷ O

⁴⁷ Građa 6, 156 (B. Petranović Lj. Gaju 11/27. II 1839).

⁴⁸ Isto. A. Mažuranić je darovao dubrovačkom biskupu A. Giuriceu prva dva godišta *Danice* koji se nalaze u *Naučnoj biblioteci u Zadru*.

⁴⁹ Građa 6 156, (B. Petranović Lj. Gaju iz Splita 1840.). Usp. Građa 6, 156 pod toč. 6.

⁵⁰ J. Milović, Jedna posjeta Njegošu 1841. godine, *Radovi Instituta JAZU 2*, Zadar 1955, 297—311; isti, Jedna važna posjeta Njegošu, *Pobjeda* od 5. IX 1951; isti, Cetinje i Mažuranićev spjev »Smrt Smail-age Čengijića«, *Istorijski zapisi* br. 8 Titograd 1952, sv. 1—2, 175, 176.

⁵¹ D. Foretić, Marginalije uz odnose Vuka Karadžića s Dalmacijom, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti 2*, Zadar 1966, 133—134.

⁵² *Arhiv Hrvatske*, Gajeva ostavština 18. (Litterae Peregrinatorio-Passualles br. 314 od 5. V 1841. koje je izdao »Comitatus Zagrabienis«).

⁵³ Foretić, Marginalije, 133.

⁵⁴ Na i. mj.

⁵⁵ *Arhiv Hrvatske*, Gajeva ostavština (Ordine aperto br. 19 od 21. V 1841). Vidi: J. Horvat, *Ljudevit Gaj*, Beograd 1960, 172.

⁵⁶ Štoosova pjesma »Poziv u kolo ilirsko« bila je na cenzuri u Zadru (*HaZdr*, *Razni spisi Namjesništva* sv. 24).

⁵⁷ Foretić, Marginalije, 133.

boravku ilirskih prvaka u glavnom gradu Dalmacije obaviješten je i ministar policije u Beču J. Sedlnitzky, te se zamjera Gaju što odmah nije prijavio propagandni materijal mjesnim vlastima, jer je Štoosova pjesma mogla izazvati uzbuđenje u susjednoj Bosni i Hercegovini.⁵⁸

Iz Zadra otputovali su brodom »Grof Mitrowsky« u Šibenik gdje su se zadržali jedan dan. Najprije su posjetili komandanta grada Wejdenhausa i predali mu preporučno pismo, zatim Š. Popovića »žarkog ravnitelja ilirske knjige«,⁵⁹ koji je dobio na poklon nekoliko primjeraka Štoosove pjesme. To isto je bilo namijenjeno administratoru eparhije Trkulji. Noćili su kod ljekarnika Ćirkovića podrijetlom Bokelja, zatim nastavili put brodom prema Splitu, Hvaru, Korčuli, Dubrovniku i Cetinju.⁶⁰ Na Cetinju su se kratko zadržali kod Njegoša. Nakon povratka iz Cetinja u Kotoru su ostali jedan dan, zatim su posjetili Risan-prijestolnicu ilirske kraljice Teute, te preko Herceg-Novog i Konavala produžili u Dubrovnik. U Boki Gaj i Mažuranić nisu ni s kim sklopili intimna poznanstva i prijateljstva.⁶¹

Gaj je u Dubrovniku srdačno primljen i tu ostaje skoro mjesec dana, uglavnom zbog Mažuranićeve bolesti na očima. U pratnji A. Kaznačića obišao je mnoge javne i privatne knjižnice, kupio, dobio na poklon, posudio ili pregledao mnoge knjige i rukopise.⁶² U P. Bunića kupio je četiri kazališna komada,⁶³ a poznatog prepisivača M. Marinovića zamolio da mu prepíše nekoliko rukopisa.⁶⁴

Dubrovčani su htjeli dokazati Gaju svoju privrženost ilirskom pokretu. Najprije su mu sastavili svečanu dobrodošlicu ovim riječima: »Sa doscjascje u Dubrovnik Prisvjet. i Pripost. Gospodina Ljudevita Gaja Urednika Danice i Ilirskih Novinah i ost. i ost. Dubrovčani na 17 Lipgna 1841. Plemenitomu Gostu Radosni poklagnaju.«⁶⁵ U njegovu čast ispjevano je više pjesama, epigrama i oda od N. Arbanasa, A. Kaznačića, T. Tvrtka, A. Rocci, F. S. Villine, L. A. de Sargo⁶⁶ koje su se recitirale na svečanom ručku u kući Budmanija kome su uz Gaja i Mažuranića prisustvovali najugledniji Dubrovčani. Prema vijestima Gajeva pratioca A. Mažuranića velika je korist od Gajeve posjete Dalmaciji, osobito Dubrovniku. Tih dana u Dubrovniku se govorilo samo o

⁵⁸ Za vrijeme boravka u Zadru A. Mažuranić tražio je na upotrebu *Il Reggjo Dalmata* za godine 1807 i 1808 (Presidijalni spisi Namjesništva kat. $\frac{XI}{2}$ 6 br. 2001 od 28. VIII 1841.).

⁵⁹ Milović, Jedna posjeta, 311. Vidi B. D., Boravak Gaja i Vuka 1841 g. u Šibeniku, *Šibenski list* br. 208 od 5. IX 1956.

⁶⁰ Milović, Jedna posjeta, 302, 304.

⁶¹ N. dj., 302, 304, 309.

⁶² N. Kojić, Boravak Ljudevita Gaja u Dubrovniku 1841, *Dubrovnik* 1, 1965, 49, 50.

⁶³ NSBZ, R 4702/2 (Lj. Gaj P. Buniću od 22. VI 1841). Vidi pismo P. Bunića Lj. Gaju od 19. III 1841 i pismo od 21. VI 1841 (Građa 26, 56, 58 i 59).

Prilikom osnivanja Ilirskog kazališta u Zagrebu pomišljalo se Pijerku Buniću povjeriti vodstvo. (*Srpski narodni list* br. 12 1845 i *Zora dalmatinska* br. 34 1845).

⁶⁴ Građa 26, 304 (M. Marinović Lj. Gaju 12. VII 1841).

⁶⁵ *Arhiv Hrvatske*, Gajeve ostavština.

⁶⁶ Isto. Vidi Građa za povijest književnosti Hrvatske 5, Zagreb 1907, 310. (Pjesma V. Stullija u počast Lj. Gaju). I. Katalinić napisao je pjesmu o putu Lj. Gaja po Dalmaciji, Građa 26, 242, (I. Katalinić Lj. Gaju 3. I 1842).

njihovu dolasku. Svoj izvještaj Mažuranić završava riječima: »U svem gradu počima novi duh, duh narodni ilirski oživljavati.«⁶⁷

Nakon Dubrovnika zadržali su se na Korčuli i tu se ponovo sreli s Vukom i Rusima kod poznatog sakupljača starih knjiga, rukopisa, antičkih i numizmatičkih predmeta M. Kapora,⁶⁸ inače načelnika korčulanske općine. Gaj je poklonio M. Kaporu svoj portret (koji se i danas čuva u obitelji Kapor u Korčuli), te knjige: *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter . . .* « Janka Draškovića, »Poziv u kolo ilirsko« Pavla Štoosa, Putovanje kralja Saksonskoga iz T(rsta) u Dalmaciju i Crnu Goru, te Početak, napredak i vrijednost literature ilirske Dragutina Seljana. Na poleđini naslovne strane Seljanove knjige Gaj je napisao: »Privrednom i milom prijatelju i bratu ilirskom, mnogoučenom i zaslužnom gospodinu poglavaru od Korčule Matu Kaporu — u Korčuli d. 26 Lipnja 1841. — Ljudevit Gaj Slavljani od ilirskog plemena iz Hrvatske Kraljevine.«⁶⁹ Za uzvrat Gaj je dobio Captislavu od nekog dubrovačkog pisca na hrvatskom jeziku, koju mu je poklonio fra Inocenc Čulić bibliotekar knjižnice samostana »Male braće« u Dubrovniku, zatim kopiju Istorije dalmatinskih i hrvatskih kraljeva na hrvatskom jeziku, te rukopis Ljetopisa popa Dukljanina.

Matija Kapor je želio pomoći Gaju u Dubrovniku da pregleda što više knjiga i rukopisa time što ga je htio upoznati s Inocencom Čulićem koji je to odbio. Čulić je pisao Kaporu da se kani Gaja, pa u vezi s tim donosimo ulomak iz posljednjeg pasusa pisma koje je Čulić uputio Kaporu 3. lipnja 1841. godine: »Ho veduto il Sig. Gaj. Vi prego di non raccomandarmi mai siffatt letterati. Voi da canto vostro dovreste non trattaré con loro. I motivi sono molti, e da non mettersi in carta. A voce un giorno ve li dicó. Intanto a questo nulla date. Ció resti tra noi. V'abbraccio di cuore e sono Vostro afetuoso Fr. Innocenzo.«⁷⁰ S tim pismom kao da prestaje dopisivanje između Kapora i Čulića. Kapor je zbog Gajeva posjeta imao posljedica u javnom i privatnom životu, što će svakako doprinijeti njegovoj smrti slijedeće godine.⁷¹

Gaj je čuo da Korčulani jezik kojim govore nazivaju hrvatski, a u to se uvjerio i u Orebiću na poluotoku Pelješcu, gdje je u šetnji s Mažuranićem i Vukom u slučajnom razgovoru s prolaznikom pored ostalog čuo: »i mi smo Hrvati i govorimo hrvatski.«⁷²

Na Korčuli su se razišli. Vuk je preko Splita, Dalmatinske Zagore i Hrvatske otputovao u Beč, a Gaj je morem, uz kraće zadržavanje u Šibeniku kod Š. Popovića,⁷³ produžio za Rijeku, a odatle u Zagreb. Svečani doček u Zagrebu u kojem je sudjelovala ilirska studentska omladina znak je odobravanja Gajevom posjetu Dalmaciji i pobjedi ilirstva. Tom prilikom Pavao Štoos je napisao prigodnicu pod naslovom: »Prigodom povratka iz Dalmacije u ime iskrenih

⁶⁷ *Danica ilirska* br. 28 od 10. VII 1841 (A. M. Dopis iz Dalmacie).

⁶⁸ Milović, Jedna posjeta 298, 299.

⁶⁹ S. K a s t r o p i l, Pijerko Bunić i ilirizam, *Dubrovnik* br. 1 1956, 15.

⁷⁰ Spomenuto pismo nalazi se kod ing. A. Kapora u Korčuli koji je prepisao navedeni ulomak na čemu se ovdje zahvaljujem.

⁷¹ *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* br. 5 1843.

⁷² Građa 26, 240 bilj. 1.

⁷³ Milović, Jedna posjeta, 315; B. D., Boravak Gaja i Vuka 1841 godine u Šibeniku, *Šibenski list* br. 208 od 5. IX 1956.

prijateljah narodnosti ilirske u Zagrebu 1841,« zatim održao govor, te je došlo i do sukoba između ilirske omladine i mađarona.⁷⁴

Gajev posjet Dalmaciji imao je odjeka ne samo u dalmatinskom već i u banovinskom i srpskom tisku.⁷⁵ Svrha njegova putovanja je bila da širi ilirsku ideju, da dobije što više pristaša i napokon da se upozna s rukopisima i knjigama iz stare hrvatske književnosti.⁷⁶ Austrijske vlasti nisu doznale da je radio na vjerskoj i političkoj propagandi. Nekoliko knjižica Gaj je podijelio u Zadru, Šibeniku, Korčuli i svakako i drugim mjestima. U Dubrovniku je posebno naglasio potrebu stvaranja zajedničkog jezika, čistoću narječja i jednostavan pravopis. Pravoslavni u tom gradu gledali su s nepovjerenjem u Gajeve dobre namjere, sumnjali su da njegov rad vodi postupnom prijelazu pravoslavnih na katoličku vjeru.⁷⁷

III

Četrdesetih godina znatno veći broj dalmatinskih Hrvata i Srba stupa u pismenu vezu s Gajem. Neki se ljute na njega što ne odgovara na pisma. Dubrovčani su uvrijeđeni što Gaj ni slova nije napisao o svečanu dočeku u njegovu čast u Dubrovniku.⁷⁸ Pijerko Bunić je očekivao da će mu Gaj tiskati otkupljene kazališne komade, ali je dijelom do toga došlo tek 1849. Dubrovčani su obradovani tiskanjem Gundulićeva Osmana u Zagrebu⁷⁹ (1844), zašto je najviše zaslužan Gaj. Prema Brlićevim riječima Gaj je dubrovačka »pjesmotvorstva«⁸⁰ zavolio, jer je mnoge knjige i rukopise iz Dubrovnika i ostale Dalmacije u Zagrebu donio. Iz njegove tiskare izlaze prva izdanja dubrovačkih starih pisaca.⁸¹

Prihvatanje Gajeva pravopisa u Dalmaciji išlo je sporije. Rijetki učenici ljudi znaju taj pravopis. Mlađi naraštaj prihvaća ga lakše, osobito studentska

⁷⁴ *Danica ilirska* br. 19, 28 i 29 1841; Građa za povijest književnosti Hrvatske 2, Zagreb 1899, 220 (D. Seljan A. Vakanoviću 5. XII 1841); Slava preporoditeljem (V. Lisinski, U slavu dr Ljudevita Gaja Prigodom povratka iz Dalmacije god. 1841, 4); A. B., B u r a n epilog svečanom dočeku Lj. Gaja na povratku iz Dalmacije 1841, *Obzor* br. 72, 1921.

⁷⁵ *Gazzetta di Zara* br. 53 1841; *Ilirske narodne novine* br. 55 1841; *Croatia* br. 56 1841; *Agramer politische Zeitung* br. 59 1841; *Serbske narodne novine* br. 48, 49, 53 i 62 1841.

⁷⁶ Za staru dubrovačku književnu baštinu Gaj je pokazivao zanimanje i ranijih godina, te mu je još 1837. A. Kaznačić poklonio novo izdanje Čubranovićeve Jeđupke s posvetom koja pored ostalog kaže: »složniku i uredniku *Danice* i *narodnih novinah ilirskih*, vlasniku narodne ilirske slovopečatnice u Zagrebu, probuditelju i utemeljitelju slovinske književnosti u velikoj Iliriji«. I »Jelena posljednja od prastare vlastelske Dubrovačke kuće 'Ranjina' udata kneginja Pozza Sorgo (naški Gućetić Sorkočević) povjerila je iz obiteljske knjižnice nazočnu, od svoje varsti jedinu knjigu ilirskom domorodcu Ljudevitu Ivanoviću Gaju god. 1837«. (*NSBZ*, II C-8-75). A. Kaznačić također je darovao Lj. Gaju autograf Ferićevih narodnih pjesama (*NSBZ*, R 3424) i autograf I. Đurđevića (*NSBZ*, R 3893). Vidi Građa 6, 103 (A. Kaznačić Lj. Gaju 14. I 1843).

⁷⁷ *HaZdr*, PSN br. $\frac{424}{p}$ od 23. VI 1841.

⁷⁸ *NSBZ*, R 3981 (Đ. Nikolajević S. Vrazu 15. X 1842).

⁷⁹ *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* br. 3 od 20. I 1844.

⁸⁰ *Zora dalmatinska* br. 20 od 13. V 1844.

⁸¹ V. G a j, Gajeva knjižnica, Zagreb 1875.

omladina koja uvjerava Gaja da je za »horvatski novi pravopis.«⁸² Stariji se ne mogu odreći starog načina pisanja. Tako je npr. poznati ilirac A. Kaznačić prihvatio Gajev pravopis 1844, a Pijerko Bunić pisao je do smrti na dubrovačkom pravopisu. Dubrovački pravoslavni paroh Đ. Nikolajević piše (1842) S. Vrazu: »Dubrovčani još nemogu da se privolu Vašem načinu pisanja, ali pravopisu, osobito Fratri, valjda misle, ako promenu pravopis, da čedu promenuti i Zakon, kao što naši prorokuju s Vukovim pravopisom.«⁸³

Pokretanje »Zora dalmatinske« i rasprave oko pravopisa⁸⁴ doveli su do razdvajanja među dalmatinskim ilircima. Jedinostvena ilirska fronta podijelila se na dva dijela. Krug oko Ante Kuzmanića⁸⁵ zagovara štokavsku ikavštinu i dalmatinski pravopis iz 1820, a drugi su uz Gajev pravopis i štokavsku ijekavštinu. Nekoliko godina trajala je borba između separatističkih snaga i onih koji preko zajedničkog pravopisa teže ilirskom približavanju. Tek 1849. A. Kuzmanić je uvidio da dalmatinski separatizam smeta sjedinjenju i »da sloga slavjanska nije prazna rič,⁸⁶ te je prihvatio Gajev umjesto dalmatinskog pravopisa.

Upotreba različitih vrsta pravopisa u Dalmaciji 1845.⁸⁷ izgleda ovako. U užoj Dalmaciji tj. na području zadarskog i splitskog okružja i otoka Korčule⁸⁸ upotrebljava se dalmatinski pravopis iz 1820. Stanovništvo dubrovačkog okružja služi se pravopisom kojim su pisali stari dubrovački klasici. Dubrovčani od pera daju prednost Gajevu pravopisu, osobito mlađi naraštaj,⁸⁹ ali ima pojedinaca koji su protiv tog pravopisa. Prema Inocencu Čuliću: »Neki iz Dalmacije ištu uvesti u Dubrovnik ortografiju hrvatsku, koju hudobe samo razumiju, Aneki Dubrovčani, ili, da bolje rečemo, Dubrovnika izgoneti, idu za njima. Dospjeće jedan dan i ove hrvatske komedije.«⁹⁰ Bokelji pak upotrebljavaju ćirilicu i pravopis srpski i ruski, neki su i za dubrovački, a nitko za dalmatinski, osim svjetovnog svećenstva koje sa svećenicima na Hvaru želi stari dalmatinski pravopis kojim je pisan Schiavetto u Mlecima 1773.⁹¹

Četrdesetih godina ilirsko ime u Dalmaciji rjeđe se spominje, osobito poslije zabrane (1843),^{91a} a 1848. kao da oživljava, naročito u Dubrovniku. Nakon četrdesetosme postupno se gasi. I Gajevo ime rjeđe se spominje, posebno kod

⁸² *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* br. 33 od 19. VIII 1843. Vidi Građa 26, 403 bilj. 2.

⁸³ Vidi bilj. 78.

⁸⁴ O tome vidi radove Z. Vincea.

⁸⁵ O odnosu Gaja i Kuzmanića, pravopisnom i jezičnom problemu piše Z. Vince u ovom broju Radova.

⁸⁶ *Zora dalmatinska* br. 1 od 1. I 1849.

⁸⁷ *HaZdr*, PSN 1845 kat $\frac{XI}{2}$ 6.

⁸⁸ *HaZdr*, PSN, kat $\frac{XI}{2}$ 6 br. 1256 od 27. VIII 1845.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Pismo I. Čulića M. Messi (cit. prema Engel-Stojanović, *Povijest Dubrovačke Republike*, Dubrovnik 1923, 482).

⁹¹ *HaZdr*, PSN kat. $\frac{VI}{2}$ 6 br. 1256 od 27. VIII 1845.

^{91a} Umjesto dotadašnjeg ilirskog imena ponovo se javlja dalmatinsko i mjesna imena npr. Dalmatinac, Dubrovčanin, »Makaranac«, »Slavjan« itd.

Bokelja, koji su dali neznatan broj priloga »Danici« i »Zori dalmatinskoj«, i gotovo da u Boki i nema deklariranih iliraca. U usporedbi s ostalom Dalmacijom u Boki je ilirski odjek bio slabiji.⁹² Prema Mavru Brozu,⁹³ za kojega se može pretpostaviti da je bio Gajev emisar u tom kraju uoči 1848, može se ustanoviti neko gibanje tih godina među katoličkim i pravoslavnim svećenstvom, načelnicima općina i kod pomorskih kapetana s kojima je Broz došao u dodir.⁹⁴ U svom konspirativnom radu M. Broz je širio ljubav prema Hrvatima i odbojnost prema Mađarima. Posebno je ukazivao na opasnost koja prijete od Talijana. To je bila dobra priprema Bokelja za četrdesetosmaške događaje.

Kulturno približavanje tridesetih i četrdesetih godina preraslo je 1848. u političko pitanje. Inicijative za sjedinjene dolaze iz banske Hrvatske, ali u puno širem obliku i zanosu nego ranijih godina. Dalmacija 1848. nije ostala gluha kao prethodnih godina.

Političko sjedinjenje Dalmacije s ostalom Hrvatskom postavlja se u »Narodnim zahtijevanjima,«⁹⁵ hrvatskom saboru,⁹⁶ brojnim pozivima gradova i županija,⁹⁷ kao i Kukuljevićevom proglašenju »bratji Dalmatincima.«⁹⁸ Dubrovčani i Bokelji prednjače u pitanju sjedinjenja. Iz ostale Dalmacije bilo je glasova za i protiv, kako od čitavih općina tako i od pojedinaca. Neki pišu i Gaju, izražavaju želju, ali i sumnju u mogućnost sjedinjenja, a ponegdje dolazi do izražaja autonomičko stajalište. Kakvo je bilo raspoloženje u užoj Dalmaciji lijepo se vidi iz pisma koje je »Jedan Splitčanac« uputio Gaju pod naslovom »Brachi Hervatskoj Ljubav Dalmatinska.«⁹⁹ U Dalmaciji se teže shvaćaju hrvatsko-mađarski odnosi, što svakako utječe na pitanje sjedinjenja.¹⁰⁰

Do ljeta 1848. Lj. Gaj je najutjecajnija hrvatska ličnost u Dalmaciji — u njega su uperene oči i njemu se obraćaju dalmatinski ilirci. Još se u njega vjeruje, pojedinci mu se obraćaju i upozoravaju: »da je sad zgoda da se braća združe.«¹⁰¹ Mađari s jedne i Talijani s druge strane smetaju hrvatskom sjedinjenju. »Bratja Iliri u Dubrovniku«¹⁰² upozoravaju Gaja na Talijane kao neprijatelje ilirske sloge u tom gradu.

Dalmatinski listovi »Zora dalmatinska« i »L'Avvenire« pišu u prilog sjedinjenju. Ante Kuzmanić, Matija Ban, Medo Pucić i drugi dokazuju korist od sjedinjenja. Baldovin Bizzarro kao da se među posljednjima oduševljava

⁹² Prema rukopisu A. Miloševića, Istorija pomorstva Boke kotorske koji je pisac poklonio prof. I. Zlokoviću u Kotoru, a koji ga je meni ustupio na upotrebu, na čemu mu se ovdje zahvaljujem.

⁹³ Građa 26, 78—80 (M. Broz Lj. Gaju 22. IV 1848).

⁹⁴ Usp. Šidak, Južnoslavenska ideja, 42 bilj. 47.

⁹⁵ J. Šidak, Historijska čitanka za hrvatsku povijest I, Zagreb 1952, 190, 191.

⁹⁶ N. dj., 196.

⁹⁷ G. Novak, Povijest Splita III, Split 1965, 117—129.

⁹⁸ *Novine Horvatsko-Slavonsko-Dalmatinske* br. 37 od 20. IV 1848.

⁹⁹ NSBZ, R 4710 (»Jedan Splitčanac« Lj. Gaju 5. IV 1848 iz Zadra). Vidi: Građa 26, 181—186 (Josip Grubišić Lj. Gaju 2. V 1848).

¹⁰⁰ List *Gazzetta di Zara* objavila je u prijevodu J. Čudine Gajevu pjesmu »Ilir« koju je vojnička glazba svirala a građanstvo slušalo na zadrarskim ulicama 1848. (*Gazzetta di Zara* br. 92 od 11. IX 1848).

¹⁰¹ Građa 26, 251 (N. Klaić Lj. Gaju 11. IX 1848).

¹⁰² NSBZ, R 4702 (»Bratja Iliri u Dubrovniku« Lj. Gaju 11. VI 1848).

velikom Ilirijom.¹⁰⁸ Medo Pucić ne može oprostiti onima »što su se s motike podigli do dokturstva«,¹⁰⁴ koji su narod varali kupovali, iskvarili, a 1848. se deklarirali kao »ultraliberali, dapače komuniste«. Pored ostalog Pucić piše Gaju: »kada se ovaj gad nazivlje revolucijom, bolje bi bilo, tisuću puta bolje, da je nije nigda ni bilo.« Gaj nije objavio Pucićevo pismo, već dopisao: »Dopis od Orsata Počića — dokaz što će reći njegov liberalismus. Nit sam mu ga metnuo u Novine nit sam mu ga vratio.«¹⁰⁵

Očito da Gaj nije shvatio protiv kojih snaga je upereno Pucićevo pismo. Naime, radi se o skupini protalijanske orijentacije koja je huškala niže slojeve u Gradu i kmetove na selu protiv istaknutih prvaka prohrvatske, odnosno proslavenske orijentacije među kojima je bilo i vlastele čiji je istaknuti pripadnik bio Medo Pucić. Gaj nije poznao dubrovačko četrdesetosmaško gibanje koje je imalo nacionalno i klasno obilježje, te je stoga došlo do spomenutog nesporazuma.

U tadašnjem dalmatinskom tisku Gajevo ime, rad i zasluge rijetko se spominju. Službena »Gazzetta di Zara« (1832—1850) bilježi Gajev posjet Dubrovniku (1841), sukob mađarona i iliraca (1842) s kojima je bio i Ljudevit Gaj. Od 1843, kada je zabranjeno ilirsko ime, do 1848. ne spominje se Gaj. Godine 1848. list donosi Gajevu pjesmu »Ilir« u prijevodu J. Čudine koja se kao koračnica čula i na zadarskim ulicama.

U »Srbsko-dalmatinskom magazinu« (1836—1873) ilirsko ime se upotrebljava kad se spominju Hrvati i Dalmatinci zapadne crkve (»Srbliji zapadne crkve«), kojima se preporuča da »edan obšti svima Pravopis edan put prime«. ¹⁰⁶ Urednik Magazina Đ. Nikolajević pohvalno piše o Gaju (1842) povodom njegova dolaska u Dubrovnik. Za vrijeme zabrane ilirskog imena nema spomena o Gaju. Đ. Nikolajević (1848) konstatira: »Naše ime Srb, Srbin, Srblijin koe mi koe tuđinci zatrpali smo.« Mi smo ovejani čisti Srbi. Mi svi ednim Srbskim ezikom govorimo.«¹⁰⁷ Srbi u Dalmaciji hvale Gaja, ne odriču se ilirskog imena, ali ga rijetki upotrebljavaju.

»Zora dalmatinska« (1844—1849) također rijetko spominje Gaja iz razumljivih razloga, osobito za vrijeme kad ju je uređivao A. Kuzmanić. Novi urednik Zore Dubrovčanin Ivan A. Kaznačić prenosi iz Srbskog narodnog lista (1845) članak P. Bunića »O narodnom igrokazalištu« u kojem se spominje Gaj u vezi

¹⁰⁸ U listu *Rimembranze della settimana* Dubrovčanin Baldovin Bizzarro objavio je u nastavcima članak »Il grande Illirio e le tendenze illiriche« u kojem dosta realno raspravlja o prilikama kod Južnih Slavena koje smatra jedinstvenom slavenskom porodicom. Patriotska srca su smislila piše Bizzarro da u Iliriji, koja nije službeno priznata od diplomata, sjedine u jedno moralno a po mogućnosti i u političko tijelo stanovnike Štajerske, Kranjske, Koruške, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Srbije, Crne Gore i Bugarske. Po Bizzarru Zagreb je žarište modernog ilirizma, ističe borbu Hrvata s Mađarima i dobro uočava austrijsko-madžarsku igru oko hrvatskog pitanja. Bizzarro zamjećuje pojavu demokratskog duha u Hrvata što se ogleda u približavanju prema drugim Južnim Slavenima. (*Rimembranze della settimana* br. 8, 11, 12 i 13 1848.

¹⁰⁴ NSBZ, Gajeva ostavština (M. Pucić Lj. Gaju 28. VII 1849). Usp. Građa 26, 404 toč. 5.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ *Srbsko-dalmatinski magazin* 1840, 124.

¹⁰⁷ *Srbsko-madlatinski magazin* 1848, 5, 6.

s rukopisom koji je dobio od Bunića. Godine 1848. Zora je dobila više političko obilježje, te se preko nje J. Grubišić obraća Lj. Gaju da mu bolje objasni pitanje sjedinjenja.

Listovi »La Dalmazia« (1845—1847), »La Dalmazia costituzionale« (1848—1849) i dubrovački L'Avvenire (1848/49) ne pišu o Gajevu radu. Jedino »Rimembranze della settimana« (1848) oko koje su okupljeni neki dubrovački ilirci objavljuje članak Baldovina Bizzarra »Il grande Illirio e le tendenze illiriche« u kome se spominju Gajeve zasluge u ilirskom pokretu.

Za vrijeme Metternichova policijskog sustava svi su tekstovi cenzurirani, neki nisu tiskani, drugi nepotpuno kao Gundulićeva »Sunčanica« 1840, ili su pak plijenjeni, npr. brojevi Danice¹⁰⁸ koji nikada nisu stigli do pretplatnika. Svaki poziv na ilirsku slogu, pa makar kroz pjesmu, smatrao se opasan.

Nacionalno buđenje u Dalmaciji javlja se za vrijeme ilirskog pokreta. Hrvati se bude pod ilirskim, a Srbi pod srpskim imenom. U početku nacionalna svijest je prilično neodređena, odražava se kroz ljubav i vjeru u slavensku stvar. Hrvatsko ime u ilirskoj fazi nije dobilo oblik moderne nacionalne svijesti i prisutno je kod malog broja intelektualaca pučkog podrijetla. Buđenje nacionalne svijesti otežavalo je ukorijenjeno dalmatinstvo koje s nepovjerenjem gleda na ilirsku ideju, ilirce i Gaja, koji preko jedinstvenog jezika i pravopisa teže budućoj Iliriji u kojoj su banska Hrvatska i Zagreb kao središte modernog ilirizma trenutno imali vodstvo. Prihvaćanju nove ideje smetala je talijanska kultura i jezik dalmatinskih intelektualaca, nedostatak klasne svijesti trgovačke buržoazije koja nije imala znatnijeg udjela u širenju pokreta. Tomu svakako treba dodati dalmatinski separatizam, zapreke tradicija, političku odvojenost od banske Hrvatske koja je zbog loših prometnica s Dalmacijom imala s njom minimalnu razmjenu dobara.

I pored svih teškoća iz banske Hrvatske vrši se utjecaj preko pisama, listova, oglasa, poziva, proglašenja, osobnih posjeta istaknutih iliraca na slavenski orijentirane Hrvate i Srbe osobito do 1843, a posebno 1848. Neriješeni hrvatsko-mađarski odnosi i zabrana ilirskog imena otežavali su širenje ilirske ideje i buđenje nacionalne svijesti.

Prirodni proces teško je bilo zaustaviti. Najprije u Dalmaciji ilirsko ime nije bilo strano, posebno u Dubrovniku, gdje je ilirstvo sinonim tradicionalnog slovinstva. Preko modernog ilirizma, zajedničkog jezika i pravopisa Gaj je težio dalmatinski partikularizam podrediti neutralnom ilirskom imenu, približiti Dalmatince, Dubrovčane i Bokelje međusobno i njih sveukupno banovinskim Hrvatima, što je objektivno vodilo hrvatskoj nacionalnoj integraciji. Gaj je uspio stvoriti u Dalmaciji ilirsku jezgru, koju čini inteligencija više pučkog nego plemićkog podrijetla, osobito školovana omladina, kao društvena podloga pokreta. Gaj je uspio sjediniti štokavsku i čakavsku Dalmaciju, a dubrovačku književnu baštinu uzeo je za temelj na kojem će se graditi novija hrvatska književnost. Kroz ilirstvo Gaj je jednako prišao Hrvatima i Srbima u Dalmaciji, prvi približio jedne drugima, povezao nacionalne snage i orijentirao ih prema Hrvatskoj i Zagrebu. To se zbivalo u vrijeme kada se činilo da će dalmatinsko ime prevladati genetičko.

¹⁰⁸ J. Ravlić, Iz književne prošlosti Zadra, Grada za povijest književnosti Hrvatske 24, 229—235.

Kolika je zasluga Gaja u širenju ilirštva u Dalmaciji najbolje svjedoče njegovi suvremenici. Po riječima M. Pucića: »Malo ima ljudi kojima Dubrovnik toliko duguje koliko Gaju, jer njemu jedino ime ima biti zahvalan ako vidi gdje je njegovo ime i njegova književnost nerazdruživo združena s preporodom narodnoga duha u Iliriji.«¹⁰⁹ Andrija T. Brlić obraća se Dalmatincima s pozivom da pridobiju omladinu za sebe, ovim riječima: »Znajte, da Gajeva najveća zasluga u tom stoji, što je mlade u početku dilovanja svoga uzeo pod ruku i novi sebi naraštaj učinio, koji je duh probudio u narodu za svoje pravo sad bojujućem.¹¹⁰ I M. Ban odaje Gaju priznanje ovim riječima: »Mi Dubrovčani Vama smo mnogo dužni, ovim biti ćemo i više; kod svih nas vi imate pravo na osobito poštovanje i prava simpatia.«¹¹¹ I A. Mažuranić Gajev suradnik piše da to što se u Dalmaciji »raspirila sveta narodna vatra, to je najviše njegovo djelo.«¹¹²

Petnaestak godina rada na kulturnoj integraciji bila je dobra priprema za političke događaje 1848. Bez obzira na razne poteškoće koje su Gaja ometale u djelovanju, od cjelokupnog njegova rada trajno je ostalo to da je kroz ilirsku ideju, zajedničko prezime, jezik i pravopis uspio probuditi nacionalnu svijest kod dijela inteligencije, znatno približiti dalmatinske banovinskim Hrvatima i stvoriti preduvjete da se postave na dnevni red osnovna pitanja koja će dominirati u drugoj fazi preporoda, a to je uvođenje hrvatskog jezika u škole i urede i sjedinjenje Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima. Na taj je način Gaj pomogao udariti temelje hrvatskom preporodu Dalmacije.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DER BEITRAG LJUDEVIT GAJS ZUR VERBREITUNG DES ILLYRISMUS IN DALMATIEN

Dalmatien erwartete unvorbereitet die illyrische Bewegung. Sein noch unentwickeltes Bürgertum war in nationalem Sinne als Klasse unreif und zum Teil seinem Volke entfremdet. Provinzielle Gegensätze, die Vorwaltung der italienischen Sprache, welche die kroatische Sprache zu ersticken drohte, die italienische Orientation eines Teiles des Bürgertums, Probleme der Rechtschreibung, die politische Trennung von Kroatien, geringe oder gar keine Handelsverbindungen bewirkten, dass Dalmatien die kroatischen Initiativen nicht erwiderte.

Der Illyrismus hatte zu Anfang Anhänger unter den wenigen Intellektuellen, in den vierziger Jahren tritt ihm die gebildete Jugend bei, die fortan die gesellschaftliche Grundlage der Bewegung bilden soll.

¹⁰⁹ *L'Avvenire* br. 30 od 24. II 1849.

¹¹⁰ *Zora dalmatinska* br. 40 od 2. X 1848.

¹¹¹ *Građa* 6, 21 (M. Ban Lj. Gaju 13. IX 1850).

¹¹² T. Smičiklas, *Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790 do 1853 godine*, *Rad JAZU* LXXXV, 52, 53.

Der Verbreitung des Illyrismus in Dalmatien trug am meisten Ljudevit Gaj durch seine Publikationen *Novine* und *Danica*, ferner durch Briefe und den Besuch Dalmatiens 1841 bei. Gaj zeigt reges Interesse für das kulturelle und literarische Erbe Dalmatiens auf, die Literatur des alten Dubrovnik liefert ihm die Grundlage und den Ausgangspunkt für die neuere kroatische Literatur. Gaj brachte als erster die dalmatinischen Kroaten und Serben unter dem gemeinsamen illyrischen Vornamen zusammen, durch die gemeinsame Sprache und die Rechtschreibung brachte er die Kroaten Dalmatiens nahe an die Kroaten der "Banovina." In den rund 15 Jahren des Illyrismus wirkte Gaj erfolgreich der Italianisierung Dalmatiens entgegen, er forderte, dass das nationale Wiedererwachen unter der illyrischen Bewegung Kennzeichen der Wiedergeburt der Kroaten annimmt und durch den kroatischen Namen ersetzt wird.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

3

ZAGREB

1973

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi III

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Lektori

**Jasna Penzar
Stjepan Damjanović**

Korektor

Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.